

Dr Anton BEBLER

LEGITIMNOST ORUŽANIH SNAGA

(Osvrt na rad Osmog svetskog kongresa sociologa)

Osmi kongres Međunarodnog sociološkog udruženja (ISA) održan je u Torontu avgusta 1974. i bavio se društvenim aspektima oružane sile. Rasprave o tim pitanjima su vođene na sednicama istraživačkog komiteta broj 1 koji se bavio temom «*Oružane snage i društvo*» i za okruglim stolom koji se bavio temom «*Međunarodna zategnutost i razoružanje*».

Na diskusiju za okruglim stolom su pozvani i članovi drugih istraživačkih komiteta i publika, ali je odziv publike, i pored toga što se radilo o veoma značajnoj temi, bio dosta slab, tako da je u radu svakog od pet sastanaka istraživačkog komiteta br. 1 i okruglog stola učestvovalo od 20 do 50 naučnika i posmatrača. Jezgro istraživačkog komiteta je, recimo, činilo oko 25 naučnika, a pred komitetom je podneto 35 referata, neki u odsustvu njihovih autora.

Najviše učesnika dolazilo je iz SAD (7), zatim zemalja domaćina i većeg broja zemalja zapada. Iz »trećeg sveta« i nesvrstanih zemalja prisustvovao je po jedan naučnik iz Kube, Haitija, Brazila, Nigerije, Iraka i SFRJ (autor ovog prikaza). Iz zemalja članica Varšavskog ugovora nisu doputovali pojedinci već zvanični predstavnici SSSR (tri),¹ Poljske, Mađarske i Bugarske, a u radu okruglog stola je učestvovao i jedan naučnik iz Rumunije.

Politika detanta između SAD i SSSR uticala je i na političku klimu na kongresu i u komitetu. Povremene hladnoratovske dvoboje iz ranijih godina zamenilo je uviđavno izbegavanje osetljivih mesta za suprotnu stranu. Vijetnam i druge vojne intervencije iz nedavne prošlosti nisu spominjani, a većina je izbegavala takve reči kao što su »imperijalizam« ili »totalitarizam«.

Kao i ranijih godina, rad i istraživačkog komiteta broj 1 i okruglog stola samo uslovno se može staviti u okvir vojne sociologije. U

¹ Time je u SSSR-u, izgleda, konačno skinuto sa dnevnog reda pitanje da li uopšte postoji vojna sociologija.

stvari, istraživanje oružane sile sa stanovišta društvenih nauka najviše se razvilo i organizacijski je najsolidnije postavljeno u okviru Međunarodnog sociološkog udruženja. Tome su dosad najviše doprineli američki politički sociolozi »Čikaške škole«, a najznačajniji među njima je osnivač i dugogodišnji predsednik istraživačkog komiteta, prof. Moris Džanovic (Morris Janowitz). Taj komitet svojim radom povezuje naučnike koji, po tradicionalnoj akademskoj podeli, pripadaju sociologiji, psihologiji, političkim naukama, istoriji, ekonomiji i nekim drugim disciplinama. Tako raznoliki sastav, nejednaka razvijenost u proučavanju vojne sile, različiti ideološki pristupi, jezičke i terminološke prepreke znatno otežavaju rad komiteta i učvršćenje, kao naučne discipline, vojne sociologije, odnosno šire sociologije vojništva.²

POJAM, SUŠTINA I OSNOVE LEGITIMNOSTI

Polaznu osnovu teoretske rasprave u istraživačkom komitetu broj 1 o problemu legitimnosti činili su referati Žaka van Dorna, (Rotterdam, Nizozemska), M. Džanovica i G. Harries-Dženkinsa. Taj problem je, pre svega, privukao pažnju sociologa iz razvijenih kapitalističkih zemalja zbog sve češćeg javnog osporavanja temeljnih načela na kojima deluju oružane snage tih zemalja. To osporavanje najčešće dolazi iz reda političke levice, pacifista i društvenih manjina. Okolnost da se to događa u vreme brzih vojnotehnoških promena i kretanja unutar blokova i na svetskoj pozornici čini oružane snage još osetljivijim na tu vrstu osporavanja.

Od svih referata teoretski najznačajniji je bio referat Žaka van Dorna (Jacques van Doorn) pod naslovom »*Vojska i kriza legitimnosti*« (The Military and the Crisis of Legitimacy). Autor je najpre pokušao da razjasni sam pojam *legitimnosti*, tj. prihvaćenosti društveno-političkog uređenja i njegovih pojedinih ustanova. Taj pojam se dodiruje ili se delimično poklapa sa mnogo drugih pojmova koji se upotrebljavaju u sociologiji i političkim naukama: autoritet, vlast, saglasnost, političko poverenje, politička pripadnost, politička podrška, političko opravdanje, ideologija, politička kultura itd. Kako svi ti pojmovi podrazumevaju postojanje dve strane (jedna koja traži i druga koja daje legitimnost), to legitimnost odražava i društvene

² Pojam vojništva je širi od pojma vojne sile i uključuje društvene pojave koje su sa njom samo povezane — društveni odnos prema vojnoj sili, društvenu ulogu boraca, rezervnih i penzionisanih oficira i podoficira, »vojno-industrijski kompleks« itd.

norme i ocenu postojećeg uređenja. U sociologiji je taj pojam uneo iz pravnih nauka nemački naučnik Maks Veber (Max Weber) u svom radu »*Privreda i društvo*«, a van Dorn je, nakon pregleda brojnih definicija tog pojma u zapadnoj sociologiji, predložio nešto izmenjenu definiciju američkog sociologa S. M. Lipseta: »Legitimnost je sposobnost društvenog ili političkog sistema da razvije i održava opšte uverenje prema kome uopšte uzev odgovaraju postojeći društveni red i njegove osnovne ustanove...« Van Dorn primećuje da legitimnost ima svoju vremensku stranu (npr. potrebno je vreme za njeno stvarno uspostavljanje), da nije vezana za pojedine postupke ili odluke nosilaca javne vlasti, niti za zadovoljstvo naroda sa tim postupcima ili odlukama; da je samo posredno povezana sa ličnom odgovornošću i motivacijom nosilaca javne vlasti; da je ona neophodna za efikasno delovanje društvenih ustanova; da se može meriti brojčanom veličinom. Kada se o temeljnim stvarima odlučuje na osnovu procenata na izborima, to ukazuje na krizu legitimnosti. I pored toga što je ukazano na višestranost odnosa koji se opisuju tim terminom, van Dorn nije pokušao da uzme u obzir odnos između legitimnosti, klasne diferencijacije i društvene dinamike (promena).

Prešavši na oružane snage kao »otelotvorenje legitimnog društvenog reda« van Dorn je formulisao »tri opšta preduslova« legitimnosti oružanih snaga: (1) dovoljno podudaranje funkcija oružanih snaga sa legitimnim ciljevima političke zajednice; (2) dovoljno podudaranje političke potkulture vojnika sa političkom kulturom društva u celini; (3) da sastav oružanih snaga u dovoljnoj meri odgovara sastavu društva. Pri tom van Dorn nije napravio razliku između dve međusobno povezane ali, ipak, različite pojave: (a) legitimnost oružanih snaga u očima društva (odnosno njegovih vodećih snaga) i (b) legitimnost društveno-političkog uređenja u očima pripadnika oružanih snaga (odnosno vodećih skupina unutar njih). Van Dorn takođe nije razradio odnos između tih preduslova i različitih stepena legitimnosti oružanih snaga. Očigledno je, na primer, da su ti preduslovi beznačajni u uslovima veoma niske ili uopšte nepostojeće legitimnosti (okupaciona vojska). Pored toga, istorija pokazuje da je u nekim uslovima moguće dugotrajno održavanje legitimnosti i onih oružanih snaga koje ne zadovoljavaju drugi i treći preduslov (vojska sastavljena od stranih najamnika, na primer, švajcarska garda u Vatikanu, jedinice Gurka u nekim britanskim posedima itd.). Pored toga, van Dorn nije razradio i konkretizovao svoje preduslove legitimnosti. Na primer, oružane snage ne mogu ili veoma teško mogu biti reprezentativne u pogledu uzrasta i pola, dok mogu postići dosta

visoki stupanj legitimnosti i onda kada slabo održavaju klasnu, imovinsku, politički-ideološku, rasnu, etničku, jezičku, kulturnu, versku, obrazovnu ili neku drugu vrstu podela u društvu. Očigledno je da te vrste podele imaju nejednak značaj u različitim društvima i u različitim razdobljima.

Dalje, van Dorn primećuje da problem legitimnosti društveno-političkog uređenja postoji u svim društvima, samo što se različito ispoljava u razvijenim kapitalističkim i socijalističkim zemljama i u »trećem svetu«. S obzirom na to da je veoma površno i sa dosta grešaka obradio drugu i treću skupinu zemalja, ograničiću se na njegovim zapažanjima o zapadnim kapitalističkim zemljama.

Po mom mišljenju, van Dorn je pogrešno video prvi značajni izvor teškoća u vezi sa legitimnošću u uvođenju (građanske) političke demokratije. Ipak je većina danas razvijenih kapitalističkih zemalja izgradila stabilne političke režime i doživela je veoma malo vojnih udara. Tu činjenicu van Dorn objašnjava tzv. političkom neutralnošću i profesionalnom etikom vojnika, visokom političkom kulturom većine stanovništva i efikasnošću civilnih vođstava. Nema potrebe da su ovde komentariše »politička neutralnost« vojske u klasičnom kapitalističkom društvu. Tezu o profesionalizmu vojnika na Zapadu van Dorn je nekritički pozajmio od Amerikanca S. Hantingtona (S. Huntington), i to dvanaest godina nakon što je britanski politolog S. Fajner (S. Finer) nedvosmisleno dokazao njenu neodrživost. Što se tiče političke kulture, mislim da je i ovde, barem delimično, reč o tautološkom objašnjenju (političku stabilnost objašnjavaju političkom stabilnošću). Prema tome, ostaje još »efikasnost civilnih vođstava« što je posledica strukturalnih osobina dotičnih društava i njihovog dugotrajnog povlašćenog položaja u međunarodnoj zajednici, kao i povezanost civilnih i vojnih vrhova, koju van Dorn ne spominje.

U zapadnim zemljama se, prema van Dornu, odvija proces demilitarizacije politike i društva, kao i osoben proces podružljavanja oružanih snaga. Vojska sve više dobija osobine civilnih ustanova, dok se, s druge strane, zaoštava osećanje odvojenosti i otuđenosti vojnih lica. Zapadne zemlje su, po van Dornu, suočene sa krizom legitimnosti oružanih snaga (autor, izgleda, nije razmišljao o mogućnosti da se putem osporavanja legitimnosti vojske osporava legitimnost društveno-političkog uređenja). Izvor te krize je u preplitanju više činilaca: opadanju nacionalnih simbola (među kojima je i opšta vojna obaveza); sve većem jazu između pogleda i načina života omladine i tradicionalne vojske; porastu obrazovnog nivoa i životnog standarda (i visoka zaposlenost) stanovništva, što smanjuje privlačnost vojnič-

kog poziva; sve širem pacifističkom i antimilitarističkom shvatanju u društvu. Oružane snage se ne mogu izolovati od promena u društvu koje od njih očekuje da se što više prilagode shvatanjima i normama civilnog društva. A to znači: sve više civilnih osobina, unutrašnju demokratizaciju odnosa, sindikalizaciju i politizaciju.

ZAPADNI SVET: TRAŽENJE IZLAZA IZ KRIZE

U skandinavskim zemljama, SR Nemačkoj i Holandiji tu krizu legitimnosti pokušavaju da reše putem sve većeg približavanja unutrašnjih odnosa u oružanim snagama normama (građanske) političke demokratije. Većina levo orijentisanih kritičara u tim zemljama tvrdi da je efikasnost vojne organizacije spojiva sa demokratskim normama, ali ima i naučnika koji to poriču. Van Dorn se ne izjašnjava o tom pitanju već taj deo svog izlaganja zaključuje mislju da je teško sprečiti otuđenje vojnika i njihovu relativnu odvojenost od društva, zbog čega ni samo približavanje civilnom društvu ne može rešiti sve probleme u toj oblasti. Van Dorn sumnja i u efikasnost drugog pristupa tom problemu — što većeg razvijanja poluvojnih ili civilnih funkcija oružanih snaga (gradnja puteva i drugih javnih objekata; pomoć u slučaju prirodnih, većih industrijskih, saobraćajnih i drugih nesreća; mirovne snage OUN itd.). Van Dorn jedinu mogućnost za rešavanje krize legitimnosti oružanih snaga na Zapadu vidi u razvoju doktrina civilnog (masovnog) otpora koje bi premostile jaz između vojnika i civila. Međutim, zaključuje van Dorn, opadanje legitimnosti nacionalne države (tj. savremenog oblika društveno-političkog uređenja u kapitalističkim zemljama) negativno utiče na široku prihvatljivost i tih doktrina.

Britanac G. Harijes-Džekins (Gwyn Harries-Jenkins) je u svom referatu »*Legitimnost, pravo i red*« pošao od tri (idealna) osnovna društvena modela: (a) militokratije (vladavine vojnika), (b) demokratije i (c) anarhije. U pogledu legitimnosti oružanih snaga (u očima stanovništva) modeli a i c, po Harijes--Dženkinsu, predstavljaju dve krajnosti. U vojnoj vladavini uopšte nema sumnje u legitimnost vojke kao simbola nacije, dok je u anarhiji vojska bezuslovno odbačena kao javna institucija. Svi postojeći modeli društvenog uređenja se nalaze između te dve krajnje tačke. Demokratsko uređenje priznaje problem legitimnosti oružanih snaga, dopušta javnu kritiku i rešavanje tog problema putem rasprave i mirne političke borbe. Harijes-Dženkins smatra da trima modelima odgovaraju određene doktrine i shvatanja prirode države. Vojnoj vladavini odgovara shvatanje dr-

žave ili kao organske celine ili, pak, kao izraza moći i odnosa snaga. U jednom i drugom slučaju oružanim snagama se priznaje centralno mesto i uloga, dok anarhističke doktrine odbacuju sve to. Demokratiskom modelu, navodno, odgovara liberalno-demokratska doktrina narodne vladavine i jednakosti. Sa svojim modelom autor nije uspeo da izađe iz konvencija građanske ideologije, niti da primeni svoju šemu na drukčija društveno-politička uređenja. Vrednost tog referata vidim u tome što je autor pokazao da klasični građanski liberalizam ne pruža mogućnosti za jasno rešenje problema legitimnosti oružanih snaga u demokratskom društvu.

Treći polazni referat »*Vojne ustanove i pojam građanina u zapadnim društvima*« pripremio je M. Džanovic, pokušavajući ponovo da sagleda odnos između (a) građanske političke demokratije i (b) ideje o građaninu-vojniku revolucionarnih armija i opšte vojne obaveze u zapadnoj Evropi i SAD od kraja XVIII veka do danas. Kao što je poznato, o tome su raspravljali i F. Engels, F. Mering i Lenjin. Džanovic je postavio pitanje kako je *b* uticalo na *a*. Kad je reč o tako dugom razdoblju, mora se paziti na promenu sadržaja pojava koje opisujemo istim pojmom. Sumnjam, recimo, da je ispravno isti pojam »masovna armija« upotrebljavati kada su u pitanju francuska revolucionarna vojska iz 1793. i totalna mobilizacija za vreme II svet-skog rata, što čine ne samo Džanovic već i veliki broj vojnih sociologa sa Zapada.

Da bi objasnio promene u građanskim društvima pod uticajem oružanih snaga, Džanovic izdvaja tri skupine činilaca: (1) tehnologiju i organizacijske oblike, (2) društveno raslojavanje i (3) ideologije vodećih društvenih i političkih pokreta. Pod pojmom *oružane snage* Džanovic podrazumeva ustanove ili skupine koje (a) upotrebljavaju nasilje i silu sa ciljem da održe ili promene društveno uređenje i odnose moći; (b) nastoje da monopolišu silu u okviru političke legitimnosti.

U početku razdoblja građanske demokratije Džanovic vidi pozitivnu ulogu jakih ostataka feudalnoaristokratske ideologije u redovima oficira. Ti ostaci su, navodno, omogućili dosta bezbedno učvršćenje parlamentarnog (civilnog) nadzora nad oružanim snagama i za posledicu su imali mali broj vojnih udara. Istovremeno, masovno učešće pripadnika svih ili većine društvenih skupina u oružanim snagama stvorilo je podlogu za prihvatanje demokratskih normi o građaninu. U tom pogledu su naročito veliku ulogu odigrale američka i francuska revolucija. Međutim, veza između građanske političke de-

mokratije i masovnog učešća svih građana (stvarnog ili mogućeg) u oružanim snagama se razvijala različito u Francuskoj i znatno kasnije u Nemačkoj (putem opšte vojne obaveze), SAD i Velikoj Britaniji (sa opštom vojnom obavezom samo u izuzetnim prilikama). Masovne oružane snage su, međutim, uvele i zemlje u kojima tada nije prihvaćena (građanska) politička demokratija (Otomanska carevina i Japan, na primer).

SAD: ODNOS IZMEĐU CIVILNOG I VOJNOG SEKTORA DRUŠTVA

Isti društveni činioci koji su u XIX i u prvoj polovini XX veka doveli do stvaranja masovnih armija prouzrokuju, po mišljenju Džanovica, temeljite promene u oružanim snagama našeg doba. Danas se pod njihovim uticajem na Zapadu odvija raspadanje masovnih armija i razdvajanje između vojne obaveze i prava i dužnosti građanina. Što se tiče *tehnologije i organizacijskih oblika*, masovna armija se mogla razviti na podlozi puške ostraguše, savremene artiljerije i velikih sistema željeznica, telegrafa i dr. Međutim, tehnologija je samo doprinela, ali nije determinisala ulogu oružanih snaga u savremenoj državi. Sa razvojem nuklearnog oružja ta uloga se pomerila od ratovanja ka odvratanju od ratovanja. Tom kretanju odgovara smanjenje ili ukidanje vojne obaveze u zapadnim industrijskim državama, veći naglasak na profesionalne oružane snage potpomognute od strane »honorarnih« vojnika i pripadnika različitih milicijskih formacija.

Što se tiče društvenog raslojavanja, stvaranje masovnih armija su pratili profesionalizacija i tehnicizacija vojnog zanimanja, kao i demokratizacija porekla oficira. Brojni naučnici su dokumentovali trend koji je raniju plemićku većinu zamenio plebejskom većinom sinova pripadnika srednjih (sitnograđanskih) slojeva. Džanovic ovde ponavlja svoju poznatu tezu da socijalno poreklo ne određuje političko ponašanje vojnika i da sa porastom profesionalizacije armija jača međusobna veza između političkog ponašanja i profesionalne socijalizacije. U XX veku je, po Džanovicu, došlo do porasta političke uloge oružanih snaga (što on objašnjava njihovim kvantitativnim i kvalitetnim razvojem) i istovremeno do smanjenja društvene reprezentativnosti oficira i podoficira. Smanjena reprezentativnost je, pre svega, posledica sve većeg ulaska u oružane snage sinova profesionalnih vojnika (samoregrutovanje). Ta pojava ne predstavlja, po Džanovicu, neposrednu opasnost po ustanove građanske političke demokratije, ali smanjuje legitimnost oružanih snaga i povećava uticaj konzervativnih struja.

Revolucionarna građanska ideologija, koja je naciju koristila kao svoj glavni simbol, bila je podloga za stvaranje masovnih armija. Živa veza između te ideologije nacionalizma i učešća građanina u oružanim snagama se održala na Zapadu dosta dugo — do prvog svet-skog rata. Na toj podlozi su profesionalni vojnici ostajali izdvojena statusna skupina i vrsta državnog činovništva. Stoga je na Zapadu bilo moguće uporedo postojanje stajaćih armija i građanskodemokratskih ustanova. U najnovije doba dolazi do krize u ideološkoj podlozi oružanih snaga na Zapadu. Džanovic uzroke za to vidi u povećanom životnom standardu i obrazovnom nivou, pre svega, omladine u kojoj sve više cvetaju hedonizam, osporavanje svih postojećih autoriteta i antimilitarizam. U isto vreme, delovanje i preplitanje uticaja tehnoloških, društvenoklasnih i ideoloških promena, prema Džanovicu, prete da odvoje oružane snage od društva. U razvijenim kapitalističkim zemljama nema osnova za revolucionarne promene, ali su društveni sukobi u njima dovoljno jaki i štetni da sa svom ozbiljnošću postave pitanje daljeg delovanja oružanih snaga u takvoj društvenoj sredini.

Drugi američki vojni sociolozi na kongresu su izabrali uže (i manje zanimljive) teme u kojima veoma široka upotreba statističke tematike nije mogla nadoknaditi njihovu ograničenu relevantnost. Robert Smit (R. Smith) sa Kalifornija univerziteta u referatu *»Neke posledice ratova za američku publiku«* obradio je veliki broj podataka o odnosu američkog javnog mnjenja prema sedam ratova u američkoj istoriji. Te ratove je Smit posmatrao s gledišta subjektivnog shvatanja javnog mnjenja u pogledu njihove moralnosti i vojne uspešnosti. Zaključak tog veoma dugog referata je da osećanje nemoralnosti izaziva veće nezadovoljstvo nego osećanje neuspeha. Stoga su dva ograničena rata (u Koreji i u Vijetnamu) izazvala u SAD više nezadovoljstva nego drugi svetski rat.

D. R. Sigal (David R. Segal) iz istraživačkog instituta američke kopnene vojske podneo je referat *»Strukturalne veze između civilnog i vojnog sektora američkog društva«*. Istraživanje je izvedeno 1973. u gradu Detroitu. U uzorak su uključena 576 slučajno izabrana građanina (od 808 ponuđenih gotovo svaki treći je odbio saradnju). Takav uzorak, razume se, ne dozvoljava valjano uopštavanje za SAD u celini, ali, po mišljenju autora referata, može da služi kao korisna polazna tačka u raspravi. Prelazak ka profesionalnoj vojsci u SAD je oživeo diskusije o odnosu između oružanih snaga i civilnog stanovništva. Naročito su kritičari profesionalne vojske naglašavali opasnost od sve veće izolacije oružanih snaga. Takva izolacija će smanjiti njihovu legitimnost. Autor je postavio hipotezu prema kojoj izo-

lacija oružanih snaga raste sa sve većim zaokružavanjem njihovih kapaciteta za zadovoljavanje svih unutrašnjih nevojnih ili poluvojnih potreba. D. Sigal je pokušao da izmeri odnose između dva sektora gledano sa strane civila. U obzir je uzeo nekoliko vrsta raznorodnih podataka o stvarnim i potencijalnim kontaktima civila sa oružanim snagama, javno mnjenje o vojsci, stepen podudaranja sastava oružanih snaga sa sastavom stanovništva i dr.

Od anketiranih je tek svaki peti služio u oružanim snagama. I pored toga što veterani u SAD imaju znatne povlastice (zdravstvene usluge, stipendije, stambene kredite i dr), velika većina veterana nakon demobilizacije prekida redovne veze sa oružanim snagama, a više nego svaki treći od njih nije nijedanput iskoristio bilo koju povlasticu u vezi sa oružanim snagama. Veoma mali broj anketiranih je imao kontakte sa predstavnicima oružanih snaga na svom radnom mestu, a ni svaki dvadeseti učešćem u društvenim organizacijama. Samo svaki deseti veteran je učlanjen u veteranske organizacije. Oko 60 odsto anketiranih je ponekad imalo vojnika među trojicom svojih najboljih prijatelja. Međutim, polovina njih nije imala nikakve kontakte sa tim svojim prijateljem dok je službovao u oružanim snagama. Za polovinu svih upitanih prijatelj — nekadašnji vojnik je jedina veza sa oružanim snagama. Veoma malo civila se samo nekad u razgovoru sa najboljim prijateljima dodiruje oružanih snaga. Osnovni izvor informacija o oružanim snagama su novine, časopisi, knjige (44,4%), televizija, film (21%), prijatelji — bivši vojnici (18,1%). Velika većina upitanih (78,6%) podržala je ukidanje opšte vojne obaveze, a 58,9% se izjasnila za smanjenje budžeta za narodnu odbranu. Čak 68% anketiranih smatra da je vijetnamski rat bio greška, a skoro isto toliko je onih koji smatraju da su za učešće u ratovima odgovorni političari. Autor je ustanovio da veterani u njegovom uzorku dosta dobro predstavljaju celokupno stanovništvo i da problemi u vezi sa legitimnošću oružanih snaga ne izviru iz njihovog socijalnog sastava. Njegov opšti zaključak je bio da su strukturalne veze između vojnog i civilnog sektora veoma slabe, ali da velikog jaza nema, dok se stanovništvo dosta dobro odnosi prema oružanim snagama.

Jedan od sociologa-učesnika ovog skupa³ podneo je referat »Kritika legitimnosti u romanskoj Evropi«. U njemu je, iz širokog istorijskog ugla, analizirao problem legitimnosti u Francuskoj, Italiji, Španiji i Portugalu. Posebnosti tih područja južne i zapadne Evrope i

³ Autor ovog prikaza za »Vojno delo« i učesnik skupa u Torontu ovom naučniku iz određenih razloga i u dogovoru sa Redakcijom ne navodi ime i zemlju u kojoj živi.

razlike između četiri zemlje autor objašnjava, pre svega, njihovim relativnim zaostajanjem u industrijalizaciji (u poređenju sa severnom Evropom). Iz toga su sledili: nerazvijenost buržoazija i radnička klasa; nestabilnost civilnih režima; brojni vojni udari u XIX i u prvoj polovini XX veka; dolazak na vlast fašista (1922. u Italiji, 1926. u Portugalu, 1939. u Španiji, 1940. u Francuskoj); neke sličnosti radničkog pokreta i strategija ujedinjenog fronta sa učešćem komunista i socijalista. Iz tih osobenosti razvoja četiri zemlje autor izvlači sličnosti koje se različitim intenzitetom ispoljavaju u odnosima između oružanih snaga i društva u tim zemljama. U sve četiri zemlje postoji opšta vojna obaveza, a vojska ima ulogu jemca i neke superpolicije klasnog društva. Do skora (tj. do vojnog udara u Portugalu) u sve četiri zemlje vojska je bila meta kritike i napada levice i znatnog dela omladine. To, utiče na legitimnost oružanih snaga. Međutim, armije tih zemalja se razlikuju u svom odnosu prema komunističkim partijama i levisi. To proističe, između ostalog, iz razlika u stepenu legalnosti tih partija, stepena demokratičnosti političkih sistema i, u isto vreme, iz intenzivnosti veza između vrhova oružanih snaga i krajnje desnice. Veoma prisne veze te vrste postojale su u nedavnoj prošlosti u sve četiri zemlje. Tu autor polazi od pretpostavke da ukoliko su te veze jače utoliko oružane snage lakše prihvataju ulogu žandarma.

Autor tog referata je ukazao na tri osnovna izvora krizne legitimnosti oružanih snaga tih zemalja: prvi — kriza legitimnosti same države koju oružane snage čuvaju; drugi — kriza kolonijalizma (kroz koju su već prošli Italija i Francuska) i nacionalizma (koji se ispoljava u odnosu prema NATO-paktu i EEZ); treći — promena u vojnoj tehnologiji (pojava moralno neprihvatljivog nuklearnog oružja) i razvoj novih oblika partizanskog ratovanja. Spoljni izraz teškoća je porast (u Španiji) broja onih koji odbijaju služenje kadrovske roka iz verskih, filozofskih i moralnih razloga. Za te i druge prekršaje (koji, u suštini, odražavaju stanje legitimnosti oružanih snaga) španski vojni sudovi su 1972. godine osudili ukupno 1273 osobe, od čega 222 civila (odgovarajuće brojke za 1971. godinu su 1124 i 231).

LATINSKA AMERIKA: KORENI VOJNIH UDARA

Stvarnost romanskih zemalja južne i zapadne Evrope ima doirne tačke sa problemima oružanih snaga u Latinskoj Americi. Haićanka *Lil Despradel* sa briselskog Instituta sociologije, u svom istorijski usmerenom referatu »*Klasna struktura i državni udari u Dominikanskoj republici XIX veka*« skrenula je pažnju na malo istra-

žene državne udare u Latinskoj Americi koji su se odigrali uz aktivno učešće i podršku narodnih masa. Naučnik iz SAD *Skot Meknol* (*Scott G. McNall*) učinio je još jedan od mnogobrojnih pokušaja sociologa da osvetli društvene korene vojnih udara i vojne vladavine u Latinskoj Americi. On je pri tom pošao od stava da bi sociolozi umesto pretežnog bavljenja društvenim osobenostima oficira morali proučavati međusobno delovanje velikog broja društveno-ekonomskih, političkih, istorijskih i kulturnih činilaca. Autor je najpre pregledao najnovije doprinose sociologa sa Zapada proučavanju odnosa između društveno-ekonomskih činilaca, sa jedne strane, i pojava masovnog nasilja, upotrebe gole sile u politici i društveno-političke uloge vojske, sa druge strane.

Tako je naveo da je *D. Hibs*,⁴ na osnovu višestruke i složene statističke obrade podataka za 108 zemalja, izveo sledeće zaključke: da ne postoji neposredna veza između stope privrednog rasta i stepena masovnog političkog nasilja; da stepen nasilja, izgleda, ne utiče na stopu privrednog rasta; da političko naselje samo po sebi ne izaziva državne udare, niti državni udari nužno vode ka masovnom nasilju; da oružani unutrašnji sukobi, ipak, podstiču državne udare; da nije ustanovljena jasna veza između učešća stanovništva u političkom sistemu i stepenu unutrašnjeg nasilja, odnosno sklonosti ka državnim udarima.

Sociolog *Meknol* je naveo da su *M. Solaun* i *M. Kvin*⁵ proučili polovinu državnih udara u Latinskoj Americi između 1943. i 1967. godine i ustanovili: da su oko 60% tih udara izazvali međuklasni sukobi; da su tri petine tih izazvanih udara bili desničari (usmereni protiv naprednih ili relativno naprednih snaga), a dve petine levičarski; da državne udare, pored međuklasnih sukoba, podstiču i sukobi unutar vladajućih klasa. Naučnici *I. Adelman* i *C. Moris*⁶ su proučavali odnos između razine privrednog razvoja i demokracije političkih sistema i pri tome došli do zaključka da autorski i diktatorski oblici prevladavaju na nižem i srednjem nivou razvoja, dok je visok nivo privrednog razvoja, pak, spojiv sa celom lepezom oblika političkog sistema — od diktature do parlamentarne demokratije. Najzad, *R. Džekman*⁷ je merio društvenu jednakost u mnogobrojnim državama kroz

⁴ Douglas A. Hibbs »Mass political violence: A cross — national causal analysis«, New York, 1973.

⁵ Muricio Solaun, Mishael Quinn »Sinners and Heretics: The politics of military intervention in Latin America«, Urbana, 1973.

⁶ Irma Adelman, Cynthia Morris »Society, Politics and Economic Development«, Baltimore 1967.

⁷ Robert Jackman »Political Democracy and Social Equality: A comparative analysis«. American Sociological Review, br. 39, februar 1974.

takve pokazatelje kao što su javni rashodi na društveni standard. Na osnovu toga je osporio navodnu vezu između privrednog razvoja, socijalne jednakosti i političke demokratije. Tvrdio je da ne postoji nužna veza između tih pojava.

Meknol je svoj pregled literature priveo kraju zaključkom da sociolozi nisu ustanovili jasne uzročnopsledične veze između društveno-političkih i društveno-ekonomskih pokazatelja i sklonosti ka državnim udarima. Meknol je pretpostavio da te veze nisu ustanovili iz dva razloga: prvo — što su upotrebljavali suviše velike uzorke (veliki broj veoma različitih zemalja su trpali »pod istu kapu«) i drugo — primenjivali su samo linearne jednačine. Meknol je pokušao da izbegne te dve slabosti. Odabrao je 32 društveno-ekonomska, društveno-politička i demografska pokazatelja iz 17 latinoameričkih zemalja i primenio faktorsku analizu sa promenljivim redosledom. Nakon složenog statističkog manipulisanja došao je do dosta oskudnih i veoma rastegljivih zaključaka: (1) ne mogu se ustanoviti zakonitosti za sve ili većinu zemalja Latinske Amerike; (2) moglo bi se govoriti o četiri skupine tih zemalja (razvijene sa malom ulogom vojske; srednjorazvijene sa visokim procentima gradskog stanovništva i velikom ulogom snaga bezbednosti; one u početnom razdoblju ekonomskog razvoja i dosta velikom ulogom vojske; privredno zaostale sa vojnim diktaturama; (3) vladavinu vojske i snaga bezbednosti podstiču oštre društvene promene koje mogu izazvati ubrzani privredni razvoj ili brz porast stanovništva (bez odgovarajućeg privrednog rasta).

U pogledu učestalosti državnih udara, kao jednog od oblika političkog delovanja vojske, područje Latinske Amerike drži prvo mesto u svetu sa Bolivijom kao svetskim rekorderom među državama (blizu 190 udara od 1824. godine).

IRAK: SNAGA I NEMOĆ VOJNIKA

Kao područje iza Latinske Amerike sledi Bliski istok, koji je u ovom veku doživeo 70 preokreta, a u okviru njega Irak koji je, prema A. Al-Kazazu (Ayad Al-Quazzaz) u tri i po decenije svoje savremene istorije u svake dve i po godine doživljavao jedan vojni udar. Al-Kazaz u svom referatu »*Vojska i politika u Iraku, 1958-1968.*« tvrdi da su državni udari u toj zemlji postali institucionalni mehanizam za promenu vođa i državne politike, ali da valja biti oprezan politikom upoređivanja tih udara sa izborima u zemljama parlamentarne političke demokratije. On navodi da je državnim udarom izvedenim 30. jula 1968. godine vlast u zemlji preuzela partija BAAS. Mada je sama

došla na vlast uz pomoć vojske, ta stranka je otada nastojala ne samo da smanji političku ulogu oružanih snaga već i da ih politički podredi, pa je u skladu sa takvim stavovima preuzela i više praktičnih koraka sračunatih na smanjenje političkog uticaja vojnih vrhova. Prema oceni Al-Kazaza stranka BAAS potpuno dominira oružanim snagama: sprečava političko delovanje u njima drugih političkih grupa; veoma pažljivo kontroliše prijem kandidata u vojnu akademiju; njeni komesari u vojnim jedinicama imaju više vlasti nego komandiri. Najzad, stranka je stvorila svoju protivtežu armiji u obliku vlastite municije, jedinice koje su odigrale odlučujuću ulogu u ugušivanju poslednjeg pokušaja državnog udara 1973. godine.

U deceniji koju Al-Kazaz razmatra u Iraku su izvedena tri uspešna i tri neuspešna udara i nepoznat broj pokušaja. Iza svakog udara sledile su suštinske promene režima i politike, a sva tri režima su bila vojna na osnovu sledeća tri merila koja Al-Kazaz ovako formuliše: prvo — režim je došao na vlast neustavnom upotrebom sredstava nasilja koja poseduju oružane snage; drugo — stvarnu moć odlučivanja o najbitnijim pitanjima državne politike imaju vojnici koji su izveli udar; treće — aktivni, rezervni ili penzionisani oficiri zauzimaju više visokih i ključnih položaja u civilnom državnom aparatu (ministri najvažnijih resora, direktori u državnim ustanovama i preduzećima, ambasadori, guverneri mesta itd.) Do tako široke infiltracije armije došlo je iz više razloga: oružane snage su imale priličan broj visokokvalifikovanih stručnjaka osposobljenih i za civilne poslove; vojni režimi su vodili takvu kadrovsku politiku da su iz oružanih snaga udaljavali politički sumnjive i suviše ambiciozne oficire i na taj način se želelo da se podigne ugled vojske, privuku novi mladi talenti i dobro zbrinu penzionisani oficiri.

U svom referatu Al-Kazaz, koji inače radi kao nastavnik u SAD, rezonuje da vojno uplitanje u iračku politiku ima dva veća izvora — krizu legitimnosti političkog sistema i neobičnu moć komandanta armije. Revolucija izvedena 1958. zbacila je monarhiju koja je predstavljala nekoliko stotina najbogatijih i najuticajnijih porodica, potvrđujući se kao jedna organizovana snaga sposobna da slomi otpor bezbednosti i policije i zbaciti truli režim, u čemu je dobila punu podršku velike većine iračkog naroda.⁸ Međutim, nasilno svrgavanje monarhije nije

⁸ Monarhija je bila posve izgubila svoj ugled u narodu zbog toga što je 2.480 lica posedovalo 68% obradive zemlje, dok su 90% seljaka bili bezzemljaši. Veleposednici su u velikoj meri i neposredno kontrolisali državni aparat, a zajedno sa bogatim trgovcima grubim policijskim merama onemogućavali organizovanje seljaka i radnika. Pored toga, oni su vodili prozapadnu i problokovsku politiku, zbog čega je monarhija bila još više omražena u narodu.

donelo zemlji stanovito političko rukovodstvo i vladu sposobnu da izvrši temeljite društvene promene. Umesto toga zemlja je u narednoj deceniji doživela osam vojnih udara (po 4 uspešna i neuspešna).

Pokušavajući da objasni taj politički neuspeh iračkih vojnika, odnosno uzroke takve političke nestabilnosti u Iraku te decenije, on je ukazao na četiri skupine činilaca: etničku, jezičku i versku raznolikost, u čemu autor vidi isključivo negativnu okolnost i za zemlju i, posebno, za armiju ne pokušavajući da pronikne u suštinske probleme Kurda i da shvati osećanje i stavove etničkih i verskih manjina u Iraku; nedovoljno razvijenu, osposobljenu i iskusnu državnu birokratiju; razjedinjavajuće uticaje političkih partija i grupa na vojsku; razmimoilaženja, zađevce i slabu zbijenost unutar skupina zaverenika koje su izvodile državne udare.

Nigerijski profesor *Akinsola Akivovo* (*Akiwowo*) sa univerziteta Ife podneo je referat »*Vojnički profesionalizam i kriza vraćanja vlasti civilnim režimima u Zapadnoj Africi*. On je lako dokazao da je pitanje koliko su dugo svrsishodni vojni režimi i šta treba raditi posle njih svakako aktuelno u njegovoj i u mnogim drugim zemljama tropске Afrike, ali je pri tome ispoljio nedovoljnu teoretsku zrelost, samostalnost i empirijsku osnovanost. Naime, on se gotovo dosledno držao teorija i postavki britanskih i američkih autora koje veoma često ne odgovaraju afričkoj stvarnosti. Autor zastupa stanovište da vojni režimi u Zapadnoj Africi moraju unapred objaviti datum svog odlaska i predati vlast civilnim političarima. Pri tome valja, pre svega, odgovoriti na sledeća pitanja: da li su vojnici jedina društvena skupina sposobna da vodi zemlju; da li je u uslovima vojnog režima mogućan pokret širokih masa stanovništva; da li su vojnici sposobniji od civilnih političara da se suprotstave spoljnim pritiscima; da li je vojska sposobna da prevaziđe etničku podeljenost i da spreči politizaciju samih vojnika? Akivovo je zaključio svoje izlaganje postavkom da u etnički i kulturno heterogenim društvima ukoliko duže vojska ostaje na vlasti, utoliko teže će je napustiti i utoliko bolniji će biti neizbežan povratak na civilnu vladavinu.

KIPAR: ETIKA VOJNIKA OUN

Sociolog Č. Moskos (Charles C. Moskos, Jr.) je svoj referat »*Legitimnost oružanih snaga Ujedinjenih nacija*« radio na osnovu sedmomesečnog rada u sastavu snaga UN na Kipru (UNFICYP) formiranim 1964, a u vreme moskovskog istraživanja (1969-70) sa brojnim sta-

njem od 3.500 vojnika i starešina i 200 civila. Vojni deo kontingenta sačinjavali su šest odreda, svaki približno do 500 vojnika i starešina. Svaki odred (vojnika iz Kanade, Danske, Finske, Velike Britanije, Irske i Švedske) dobio je svoje područje između grčke i turske zajednice i time odgovarajuće zadatke. Svaki odred je bio po svojoj strukturi smanjen pešadijski bataljon. Kanadski, britanski i irski bataljoni su se sastojali od kompletnih četa profesionalnih vojnika. U skandinavskim, pak, bataljonima (danskom, finskom i švedskom) služili su dobrovoljci iz redova rezervista odgovarajućih armija predvođeni višim profesionalnim starešinama. Sedmu, ali manju nacionalnu jedinicu je činila austrijska poljska bolnica. Pored toga, UNFICYP su imale dva mešovita višenacionalna sastava — četvu vojne policije i štab.

Moskos je intervjuisao 110 oficira iz svih jedinica, pokušavajući da ustanovi u kojoj je meri među njima raširena »etika značajna za policiju, tj. najmanja moguća upotreba sile koja prelazi u nasilje«. Njegov zaključak je bio da je takav odnos skoro podjednako raširen u svim delovima UNFICYP-a, ali je nešto jači kod oficira na dužnostima u međunarodnom štabu nego u jedinicama. Službovanje u snagama OUN prouzrokuje mnoštvo posebnih problema za moral u jedinicama (izvesno prevaspitavanje pripadnika, dosada, odsustvo vidljivih rezultata itd.).

Moskos je pokušao da ustanovi stepen »internacionalizma« među pripadnicima UNFICYP-a. Njegov zaključak je bio da se kod svih profesionalnih oficira, bez obzira na nacionalnost, smanjuje verovaljanje u svrsishodnost jače OUN. Tim pitanjem je Moskos, u stvari, pokušao da »izmeri« samo jednu od brojnih mogućih strana internacionalizma. Sem toga, odgovori na njegovo pitanje se mogu dosta različito tumačiti. Od ukupnog broja Moskos je 25 pripadnika UNFICYP-a ispitivao tri puta: na početku, u sredini i na kraju njihovog šestomesečnog roka službe na Kipru. Ovo longitudinalno ispitivanje je dalo dva oprečna rezultata — službovanje u snagama OUN pojačava etiku najmanjeg nasilja i, istovremeno, smanjuje verovaljanje u korisnost (svrsishodnost, efikasnost) mirovnih snaga OUN. Povećano raspoloženje za mirovne snage su ispoljili jedino oficiri koji su iz ličnih razloga videli u njima bolju mogućnost za nastavljanje svoje karijere. Opšti zaključak Moskosa je bio da je odanost svojoj zemlji (i ne nadnacionalnoj organizaciji) spojiva sa visokim stepenom profesionalizma u međunarodnim snagama.

Predstavnici iz zemalja Varšavskog ugovora, pre svega iz SSSR, svoje referate su posvetili osnovnoj temi kongresa (a ne komiteta). Sovjetski general-major V. K. Konopljev je podneo referat *»Društvene posledice naučnotehnoške revolucije na vojnom području«*. Srž naučnotehnoške revolucije u vojnoj delatnosti autor vidi u razvoju nuklearnog oružja, novih sredstava za njegov prenos i kontrolu. Bez obzira na slične pojavne oblike, ta revolucija će imati temeljno različite posledice u različitim društvenim sistemima. Izbegavajući termine *»kapitalističke«* i *»socijalističke«* zemlje, autor, ipak, sa tog stanovišta upoređuje dve grupe zemalja. On tvrdi da su u prvim *»sva vanredna dostignuća nauke i tehnologije pre svega usmerena u vojne svrhe«*, dok su u drugim, socijalističkim, pre svega, usmerena u mirnodopske svrhe. U drugom delu tog upoređenja autor je, dođuše, manje kategoričan i ne pruža (kao i za priličan broj drugih tvrdnji) empirijsku podlogu.

Savremena naučnotehnoška revolucija, tvrdi Konopljev, ne menja prirodu savremenih ratova, ali vodi ka znatnim društvenim promenama na vojnom području, u vojnoj nauci i veštini. Autor, navodeći neke od tih promena, ukazuje na:

1. pojave novih vidova i rodova oružanih snaga;
2. promene u njihovom profesionalnom sastavu, navodeći da je ideo inženjera i tehničara u sovjetskim OS porastao od oko 15% u 1945. na preko 45% krajem šezdesetih godina, pri čemu Konopljev odbacuje kao posve neosnovana predviđanja nekih zapadnih sociologa o posledicama tehnizacije sovjetskih OS — smanjenju politizacije u OS i porastu sukoba između komandnih i vojnopolitičkih kadrova, sa jedne, i *»tehničara«*, sa druge strane;
3. pojave novih vojnih zanimanja, porast naučnoistraživačkog i teoretskog rada u OS, pri čemu je zanimljiv podatak da je u sovjetskim nastavnim ustanovama krajem šezdesetih godina radilo preko 600 doktora nauka i profesora i znatno veći broj kandidata nauka i docenata.

Izlažući probleme koje sovjetske OS moraju rešavati u vezi sa naučnotehnoškom revolucijom, Konopljev je naglasio:

- da nastava u sistemu vojnog školstva mora biti zasnovana na predviđanjima o budućim potrebama (najmanje nakon 4-5 godina) i na načelu stalnog usavršavanja i
- da se obuka i pripremanje pripadnika OS za ratne zadatke mora stalno intenzivirati, što se sukobljava sa kratkim kadrovskim

rokom. Mogućnost za rešavanje te suprotnosti autor navodi: (a) u sve višem opštem obrazovnom nivou vojnika i podoficira (47% sa završenim srednjim ili višim obrazovanjem u poređenju sa 12% u 1939. godini; (b) u poboljšanju nastave upotrebom televizije, filmova, rarija, računara, modela, programirane obuke, simulacije, boljom kontrolom itd.

Sve veća društvena uloga i značaj vojne delatnosti; kaže autor, traže jačanje političkog i ideološkog rada sa vojnim osobljem. Naučnotehnoška revolucija podiže intelektualni nivo vojne delatnosti, ali u isto vreme ne samo što ne vodi ka smanjenju već povećava i fizički napor (suprotno trendu i industriji i poljoprivredi). Naime, najmodernije naoružanje, njegova upotreba, održavanje itd. traže visoki utrošak fizičke i psihičke energije. To naoružanje pojačava kolektivizam u vojnoj delatnosti («svako svima — svi svakom», »pomoz — bićeš pomognut« itd.). Borbeni spremnost jedinice određuje spremnost njene najslabije karike. Naučnotehnoška revolucija traži da vojnici budu spremni da deluju u uslovima izolacije od matične jedinice, da samostalno i stvaralački donose odluke. Ona znatno podiže ulogu moralnog činioca i traži mnogo više od starešina. U sovjetskim OS svi komandanti brigada i više starešine, 30% komandanata pukova i, u proseku, 50% svih oficira imaju visoko vojno ili specijalizovano obrazovanje. U poređenju sa prethodnim kvalitetnim skokovima, savremena naučnotehnoška revolucija, kako zaključuje Konopljev, ima univerzalni značaj i znatno šire i dublje utiče na oružane snage.

Direktor Instituta vojne istorije sovjetske armije general P. A. Žilin i njegov zamenik S. A. Tjuškevič pripremili su referat *»Razvoj nauke i tehnologije i njihov uticaj na oružane snage«* u kome su problem naučnotehnoške revolucije, za razliku od prethodnog referata, postavili u širi vremenski (vojnoistorijski) i svetski kontekst. Autori upoređuju poznate bitke od Borodina (1812) do Berlina (1945) kako bi ilustrovali uticaj tehnologije na vojnu delatnost i ratove. U savremenim uslovima uticaj nauke i tehnologije se ispoljava na sledeći način:

- bez upotrebe najnovijih naučnih dostignuća ne može se stvoriti ili kontrolisati savremeno oružje ili oprema;
- savremene prirodne i fundamentalne nauke se razvijaju brže nego vojna nauka i praksa;
- na najmanju meru se skratio period od naučnog otkrića do njegove neposredne vojne upotrebe;
- danas nema ni jedne prirodne nauke koja ne bi mogla da utiče na razvoj vojne delatnosti;

— razvoj, proizvodnja, upotreba, održavanje i kontrola savremene vojne tehnike traže danas neposredno angažovanje brojnih naučnika u OS, kao i učešće u naučnom radu oficira i generala;

— sama organizacija jedinica, kontrola, obuka i nastava u OS traže neposrednu upotrebu nauke;

— u savremenom ratu kazna za pogrešno predviđanje je toliko teška da onaj koji pogreši neće imati mogućnosti (kao u ranijim ratovima) da tu grešku naknadno ispravi.

POLJSKA: ANALIZA SASTAVA OFICIRSKOG KORA

Poljski sociolozi su poslali na kongres referate dvojice pukovnika: *Juzefa Gračika* (Jozef Graczyk) »*Procesi integracije u oficirskom koru Poljske narodne armije (PNA)*« i *Mječislava Mihalika* (Mieczysław Michalik) »*Problemi profesionalne etike vojnog osoblja i pojava novog morala u poljskom društvu*«.

Gračik u svom referatu polazi od potrebe novog poljskog društva da, sa jedne strane, postigne veliku zbijenost profesionalnih oficira i, sa druge strane, da se oni politički potpuno uklope u društveno-politički sistem. I jedan i drugi cilj treba da se postigne procesom integracije u oficirskom koru. Gračik definiše integraciju kao »trajni proces zbijanja ljudskih kolektiva oko ciljeva svakog razdoblja u razvoju oružanih snaga, (zbijanja) u pravcu sve veće sličnosti društvenih i profesionalnih osobina oficira«. Autor obrađuje četiri aspekta tog procesa integracije koju on operacionalizuje kao homogenizaciju, ujednačavanje oficira u pogledu njihovih osobina.

1. Ujednačavanje u pogledu društvenog porekla sa ciljem da klasna struktura u vojsci bude identična sa strukturom u društvu. Taj cilj, piše autor, proizlazi iz prihvaćene teorije o tome da klasno poreklo i porodica u velikoj meri (ali ne automatski) određuju ponašanje i poglede pojedinca. U tom pogledu je u PNA, prema Gračiku, postignuta veoma ujednačena klasna struktura,⁹ odnosno društveni sastav oficirskog kora PNA dosledno odražava promene u klasnoj strukturi poljskog društva. To se naročito opaža u blagom porastu broja sinova iz porodica intelektualaca. Međutim, za razliku od prvih poratnih godina, tu je reč o sve većem broju pripadnika nove inteligencije koja je tek nedavno izrasla iz redova radnika i seljaka i sa

⁹ Prema referatu, oficiri PNA su, prema društvenom poreklu, bili radnici: 1965 — 47,7%, 1970 — 48,1% i 1973 — 45,9%; u isto vreme procenat seljaka je bio 33,34%, 33% i 32%, dok je procenat intelektualaca bio 12,2%, 14,3% i 16,6%.

tim klasama je životno povezana. Većem ujednačavanju društveno-političkih pogleda poljskih oficira doprinosi i članstvo u Poljskoj ujedinjenoj radničkoj partiji (preko 80%) i školovanje u dve vrste vojnih škola i akademija (poljskim i sovjetskim).

2. Ujednačavanje putem jedinstvenog sistema službovanja. Odmah posle rata poljski oficirski kor se sastojao od više vrsta oficira: školovanih u poljskim vojnim školama u posleratnim godinama; bivših sovjetskih oficira; oficira iz predratne poljske vojske; bivših oficira partizanskih jedinica Poljske legije i stranih armija (sem sovjetske); iz unapređenih podoficira.¹⁰ Proces ujednačavanja u tom pogledu je, prema autoru, praktično dovršen negde 1960. godine.¹¹

3. Ujednačavanje nivoa obrazovanja oficirskog kora. Uporedo sa brzim porastom opšteobrazovnog nivoa poljskog stanovništva¹² sistematski je podizan i obrazovni nivo oficira PNA, tako da je u 20 godina (1952—1972) procenat oficira sa završenom (višom) vojnom akademijom porastao od 1,1 na 21,6%, sa visokim civilnim školama od 1,7 na 10,5%, sa višim kursevima usavršavanja od 0,7 na 3,8%, sa kursevima usavršavanja od 20,9 na 26,1% itd, dok je procenat oficira sa skraćenim oficirskim kursevima opao od 8,7 na 0,8%, odnosno sa oficirskim školama (niža vojna akademija) sa 66,9 na 35,5%.¹³

Gračik dalje navodi mehanizme kojima se pojačava integracija oficirskog kora: vojni ceremonijal, profesionalna etika, tradicije i ideologija marksizma-lenjinizma. Međutim, autor nije razradio, odnosno samo se verbalno dodirnuo stvarnog živog odnosa poljskog oficirskog kora i narodnih masa iz kojih je izišao.

Upravo jednom aspektu tog odnosa posvetio je svoj referat njegov kolega, pukovnik Mihalič. On je pošao od postavke da prilikom proučavanja odnosa vojska — društvo moramo uzeti u razmatranje zajedničko i različito u moralu profesionalnih oficira i društva u celini. Međutim, istraživanje vojne etike je, kako primećuje autor, veoma nerazvijeno uprkos velikog značaja moralnog činioca u vojnoj delatnosti. U PNA veliku pažnju poklanjaju problemima profesionalne etike i običaja profesionalnih vojnika. Jedan od izraza te pažnje jeste

¹⁰ Šire o tome u članku od istog autora: »Social promotion in the Polish People's Army«, u knjizi Jacques van Door, urednik »Military profession and military regimes«, Hag, 1969.

¹¹ Tada je procenat oficira školovanih u PNA bio 98,1%, školovanih do rata 12%, a bivših partizana i oficira stranih armija 0,7%.

¹² U Poljskoj se, prema Gračiku, u 20 godina (1950—1970) obrazovna struktura stanovništva ovako popravljala: sa visokom i višom spremom od 6,6 na 28,9%, sa srednjom od 22,5 na 69,3%, dok je procenat građana sa nezavršenim srednjim i osnovnim obrazovanjem od 70,9 spao na 1,8%.

¹³ Predviđa se da će procenat oficira sa visokim obrazovanjem ovako rasti: 50% do kraja 1975, oko 70% do kraja 1980. i gotovo 100% do kraja 1990.

činjenica da su 1973. godine štampane i rasturene dve publikacije: »Načela etičkih običaja profesionalnih vojnika PNA« i »Vojni ceremonijal«. Prvo izdanje »Načela« se pojavilo već 1965, a jedna i druga publikacija su bile predmet dugih prethodnih rasprava. Moralnu svest poljskih vojnika proučavaju u samoj PNA. Ta istraživanja se vode prevažno u Političkoj akademiji oružanih snaga (na katedri filozofije i sociologije) i Institutu društvenih istraživanja.

Autor zatim ukazuje na neke opšte društvene i posebne unutar-armijske činioce koji utiču na profesionalnu etiku vojnika. Među kategorijama profesionalne etike Mihalik spominje disciplinu, čvrstinu, čast, patriotizam, osećanje odgovornosti za sudbinu domovine itd. Međutim, u tim razmatranjima autor ostaje na nivou suviše uopštenih stavova. Na kraju svog rada, on navodi odgovore čitaocu nepoznate grupe profesionalnih vojnika na nekoliko pitanja sa područja profesionalnog morala, nudeći zaključak da profesionalna etika u PNA ima veoma puno zajedničkog sa novim društvenim moralom u socijalističkoj Poljskoj, ali u radu ne obrađuje tu drugu stranu u odnosu armija — društvo.

Komitet je saslušao i nekoliko naučnih saopštenja koja nisu imala neposredne veze sa osnovnim temama kongresa i komiteta. Jedno od tih saopštenja bilo je i naše — »Vojni aspekti nesvrstavanja«¹⁴

Dva francuska civilna naučnika: E. Švajsgut (E. Schweisguth) i F. Sjubilo (Subileau) su saopštili rezultate istraživanja »Odnos mor-naričkih i vazduhoplovnih podoficira prema vojsci«. To istraživanje je izvedeno 1970. godine na uzorku od po 2.000 podoficira iz oba vida vojske. Autori smatraju da se ta dva vida mogu u mnogo čemu da uporede sa većim industrijskim preduzećima. Veći broj njihovih pripadnika, pre svega podoficiri, redovno obavljaju poslove koji su pre čisto tehničke nego specifično vojne prirode. Od ova dva vida francuska RM je bliža tipu klasične vojske, pa su stoga istraživači pretpostavljali da će u RM biti nešto rašireniji pozitivni odnos prema vojnoj organizaciji, a taj odnos su istraživači merili pomoću tri konstruisana modela (skale):

(1) »vojni duh« (povoljni odnos prema OS), (2) »civilni duh« (kritički odnos prema OS) i (3) »zadovoljstvo«. Ispitivanje je potvrdilo razliku u odnosima prema oružanim snagama među spomenutim grupama podoficira i neke razlike između dva vida.

Opšti zaključak je bio da »vojni duh«, u najmanju ruku, ima dve posebne, mada međusobno povezane strane. Te dve strane su po-

¹⁴ Duža verzija tog referata objavljena je u beogradskom časopisu »Međunarodni problemi« br. 2/1974.

voljne i kritički odnos prema oružanim snagama. Po njihovom mišljenju suština »vojnog duha« nije ništa drugo nego konformističko prihvatanje normi i vrednosti vojne institucije. Odnos prema oružanim snagama veoma utiče na životnu strategiju i zadovoljstvo podoficira, ali pri tome zavisi od obrazovnog nivoa, stručnosti i institucionalnog okvira.

Severnoamerički sociolog V. Zird (William H. Zierdt III) sa Vojne akademije SAD statistički je analizirao broj i funkcije generala u OS SAD, pri čemu je konkretno testirao dve izvedene hipoteze: prva — da se povećanjem brojnog stanja OS smanjuje udeo rukovodećeg osoblja i, drugo — da se unutar smanjenog udela rukovodilaca brže smanjuje udeo onih koji donose odluke od onih koji ih izvršavaju. Broj vojnika koji dolaze na jednog generala veoma se menjao u OS SAD: za vreme prvog svetskog rata — 58.000, između dva rata — oko 39 puta manje (1.500 vojnika), za vreme drugog svetskog rata — popeo se na 6.500 da bi oko 1950. ponovo opao na 1.800 vojnika. Ukupni broj američkih generala je varirao — od 14 u poslednjoj godini prošlog veka do 1.272 u 1946. godini. V. Zird je računski obradio kompletne godišnje serije podataka za period 1900—1970. o generalima, oficirima i ukupnom brojnem stanju američkih OS i iz toga izveo zaključak da se u tom vremenskom razdoblju bitno menjala stvarna uloga oficira u istim činovima; da je u KoV i RV granica između onih koji donose odluke i onih koji ih sprovode između dve i tri zvezdice; da je u RM ista granica između tri i četiri zvezdice.

VELIKA BRITANIJA: SVAKI 24. PRIPADNIK OS — ŽENA

Nansi Goldman, sa Čikaškog univerziteta (SAD), podnela je referat »Uporedni trendovi u učešću žena u oružanim snagama industrijskih zemalja«. Aktuelnost ove teme proističe iz sve šireg (mada još uvek ograničenog) angažovanja žena u OS razvijenih zemalja. Tu pojavu Goldmanova objašnjava promenama u strukturi OS (veći naglasak na odvratanju, povećanje neborbenih delova), teškoća u regrutovanju muške radne snage i naprednijim društvenim odnosima prema ravnopravnom učešću žena u svim oblastima života. Istorijski prvi korak u uvođenju profesionalnog vojnog statusa za žene u zapadnim armijama N. Goldman vidi u formiranju službi vojnih bolničarki u Britaniji za vreme krimskog rata i u SAD za vreme građanskog rata. Stalne oblike profesionalnog angažovanja žena u vojsci doneo je prvi svetski rat (Britanija, SAD), s tim da se ta praksa veoma raširila za vreme drugog svetskog rata. Danas žene redovno služe u većem broju

OS. U OS industrijski razvijenih zemalja apsolutno najveći broj ženskog vojnog osoblja imaju SAD (60.500 žena 1973.), dok je procenat žena u OS najveći u V. Britaniji (4,1%). U SAD predviđaju da će dostići taj procenat 1978.

Tradicionalno ne primaju žene u vojni sastav OS SR Nemačke, Italije, Španije, Norveške, Finske itd, a čak u zemljama sa najrazvijenim učešćem žene ne smeju služiti u borbenim redovima. U SAD su eksperimentisali sa uvođenjem žena na bolničke brodove RM, u škole padobranaca i vojnu policiju KoV, a postoji mogućnost da će RV primiti prve žene u vazduhoplovne akademije. U poslednje vreme žene ulaze u sastav obaveštajne službe, zatim službe veze, pozadine, tehničkog održavanja i dr. U KoV, RV i mornaričkoj pešadiji žene pukovnice komanduju i nekim skoro potpuno muškim jedinicama. Danas OS SAD imaju u svom sastavu dve žene-generalu u KoV, jednu u RV i jednu ženu-admirala u korpusu mornaričkih bolničarki. U Velikoj Britaniji su žene u znatno većoj meri izdvojene u posebne službe KoV i RM.

Svoje saopštenje N. Goldman je završila zapažanjem da udeo od 4% ukupnog brojnog stanja ne predstavlja nikakve posebne probleme za OS industrijski razvijenih zemalja zapada. Ozbiljniji problemi se, pak, mogu očekivati već kod udela od 6 do 8%. Znatna broj tih problema je posledica viševjekovnog isključivanja žena iz vojnih zanimanja.

IZRAEL: POJAVA NOVE, VOJNE ELITE

Izraelski naučnici Joram Peri i Moše Lisak (Moshe Lissak) podneli su referat *»Civilne karijere penzionisanih oficira u Izraelu i pojava nove elite«*.

Značaj pokrenutog pitanja proizilazi iz nekih posebnosti izreal-skih OS:¹⁵ brzo napredovanje oficira, relativno kratak rok aktivne službe, namerno visok procenat osipanja u redovima aktivnih oficira i relativna mladost penzionisanih starešina. U širem smislu, pojava o kojoj su raspravljali autori posledica je militarizacija izraelskog društva.

Izraelske OS su razvile posebnu koncepciju »druge karijere« svojih oficira. U maloj zemlji toliko brzo »obrtanje« i »rashodovanje« vojnih kadrova stvara posebne probleme. Od 1948. do 1974. OS su na-

¹⁵ O tim posebnostima vidi šire u »Vojnom delu« br. 4/74.

pustili: 7 general-potpukovnika (najviši čin), preko 70 general-majora, preko 10 brigadnih generala (taj čin je uveden tek 1968), preko 200 pukovnika itd. Rešavanje problema upošljavanja tako velikog broja oficira olakšava visoki ugled vojnog zanimanja u zemlji (na drugom mestu, iza univerzitetskih profesora; znatno viši od ugleda političara) i sve šire otvaranje društvenih ustanova, preduzeća javnog sektora (sindikarno-zadružnog i državnog) i privatnih preduzeća tim kadrovima. Od početka šezdesetih godina rezervni i penzionisani viši oficiri se u sve većem broju pojavljuju na vodećim položajima u privredi (na primer, preko polovine direktorskih položaja u preduzećima u vlasništvu sindikalne centrale Histadrut), u državnoj upravi oko 20% generalnih direktora u ministarstvima), u diplomatiji, među narodnim poslanicima, ministrima itd.

Naučnici Peri i Lisak su pokušali da tu pojavu istraže putem dosta složenog intervjuisanja 65 pukovnika (od ukupno 180 penzionisanih između 1949. i 1970). Najveći broj rukovodećih kadrova iz redova penzionisanih oficira nalazi se u državnim ustanovama, na drugom mestu su privatna preduzeća i na trećem sistem Histadrut. Čak 81% penzionisanih oficira u Izraelu traži radna mesta opštih rukovodilaca, dok se veoma mali broj (5%) upušta u privatno preduzetništvo, toliko ih odlazi u politiku, dok svega 3% postaju univerzitetski nastavnici.

Autori tu sklonost objašnjavaju sličnošću rada na mestima pre i posle penzionisanja i sklonošću ka javnoj delatnosti. Preko polovine svih ispitanih su postali direktori (54%), dok su gotovo svi ostali (42%) zamenici direktora ili drugi visoki rukovodioci. U najvećem broju slučajeva (74%) primanja su im porasla na civilnim dužnostima, mada više nego svaki drugi smatra da im je, u isto vreme, opao društveni ugled. Dalje Peri i Lisak su, pokušavajući da utvrde da li penzionisani oficiri postaju (ili su postali) neka vojna klika u civilu, ustanovili da postoji široka neformalna mreža bivših oficira. Od svih ispitanih 62% su izjavili da se bolje sporazumevaju i obavljaju poslove sa bivšim oficirima, dok 85% ispitanih žele da za zamenike ili pomoćnike imaju ljude iz tih redova (37% su u tome i uspeli). Otprilike polovina ispitanih ima bivše oficire kao tri od pet najbližih prijatelja.

Postoje i objektivni podaci o udruživanju bivših vojnika Izraela. Najznačajnija organizacija te vrste je Cevet (Tzevet), formirana 1960. godine sa oko 1.700 članova. Ona se brine za obezbeđenje staleških prava bivših vojnih lica, održava veze sa ministarstvom odbrane, organizuje posete jedinicama i predavanja, podstiče jačanje veza među

svojim članovima, pomaže članovima u nalaženju zapošljavanja u civilu, organizuje dopunsko školovanje i usavršavanje, pruža materijalnu pomoć članovima itd.

Ispitujući neke političke stavove i ideološku orijentaciju anketiranih, Peri i Lisak su ustanovili priličnu razliku u partijskoj orijentaciji bivših oficira, sa jedne, i celokupnog izraelskog stanovništva, sa druge strane. Tako je na izborima 1965. godine 74⁰% bivših oficira glasalo za vladin blok Radničke partije, dok je taj blok dobio samo 51,2% glasova svih birača.¹⁶ To saznanje autori su pokušali da provere ispitivanjem ideološke orijentacije bivših oficira i na osnovu odgovora na više pitanja izveli zaključak da bivši oficiri nemaju neku posebnu ideološku orijentaciju i ne razlikuju se bitno od izraelskog stanovništva, što su potvrdili i 61,5% ispitanih.

Opšti zaključak dvojice naučnika je da je stepen društvene kristalizacije, ideološkog izdvajanja i staleške zbijenosti bivših oficira u Izraelu još uvek veoma nizak, ali da će relativni neuspeh u oktobarskom ratu 1973. i društvena kritika, možda, ubrzati proces njihovog zbijanja.

BRAZIL: RIVALSTVO MEĐU VIDOVIMA OS

Diskusija za okruglim stolom vođana je na temu »*Međunarodna zategnutost i razoružanje*« za koju je uvodni referat pripremio M. Džanovic. On je, sem ostalog, pozvao sociologe da se »uzdignu« iznad svojih nacionalnih i ideoloških okvira i svet oko sebe proučavaju sa stanovišta čistog znanja. Veoma oštro je napao tzv. sociologe mira (peace research), tvrdeći da vojna sociologija ne pomaže nužno ratne pripreme. Džanovic je sigurno sugerirao da razloge za popuštanje međunarodne zategnutosti u 60-im i 70-im godinama treba tražiti ne toliko u promenama društvenih struktura SAD i SSSR koliko u subjektivnim osobinama njihovih rukovodilaca, u društvenim i intelektualnim pokretima i u naporima da se izgradi stabilnija organizacija međunarodne zajednice. On tvrdi da u savremenim vojnim organizacijama socijalno poreklo sve više gubi na značaju s obzirom na sve veću birokratizaciju i profesionalizaciju. Autor je pokušao da suprotstavi dva tipa država — (1) sa višepartijskim i (2) sa jednopartijskim sistemom. Prvom tipu u naše doba, navodno, odgovara profesionalna

¹⁶ Na usmeno pitanje jugoslovenskog predstavnika da li te razlike u političkoj orijentaciji nisu posledica prethodne sistematske političke selekcije unutar OS, referent Lisak je odgovorio: »Nešto od toga je bilo ranije, dok sada i među višim oficirima imamo poznate simpatizere opozicijskih stranaka, uključujući i levicu«.

vojska, dok se drugi još uvek drži opšte vojne obaveze. U izgradnji te tipologije autor nije uspeo — i zbog mnogo netačnosti i zbog toga što nije uzeo u obzir brojne zapadne zemlje sa višepartijskim sistemima koje nisu napustili opštu vojnu obavezu (SR Nemačka, Francuska, Italija, Švedska, Švajcarska, Izrael i dr.). Politički smisao njegove tipologije je, pak, bio da, konačno, sahrani građanskodemokratske ideje o građaninu-vojniku i da profesionalnu vojsku prikaže, maltene, kao oličenje političke demokratije.

Visoki vojni rashodi i trka u naoružanju, po Džanovicu, »nisu za održavanje životne snage mešovitih privreda u SAD i Zapadnoj Evropi«. U isto vreme smanjena je sposobnost vojne sile da održava sistem međunarodne nejednakosti. Na taj način je, tvrdi on, »znatno smanjena marginalna korisnost vojne sile za postizanje ekonomskih ciljeva«.

Popuštanje međunarodne zategnutosti autor je prikazao gotovo isključivo kao proces dogovaranja između SAD i SSSR. U referatu (dugom 39 stranica) autor ni jednom nije spomenuo pokret nesvrstavanja, čak ni u odeljku o zemljama u razvoju kojima je, inače, prebacio da same ne ograničavaju svoje naoružanje i da svu neposrednu odgovornost za međunarodno popuštanje i razoružanje pripisuju razvijenim zemljama. Pri tome se samo posredno dotakao mnogobrojnih pojava politike sile, neokolonijalizma i imperijalizma prema tim zemljama. Svoj referat Džanovic je zaključio mišlju da je efikasna kontrola naoružanja moguća u svetu u kome postoje velike razlike u unutrašnjim državnim sistemima.

U raspravi za okruglim stolom je učestvovalo više naučnika. Sovjetski profesor D. V. Ermolenko, filozof po struci, nije se složio sa velikim brojem Džanovicevih ocena i stavova, ali je izbegao polemiku sa njima i ukratko je izložio svoj koreferat *»Međunarodna zategnutost i međunarodni sukobi kao predmet sociološkog istraživanja«*. Eksplicitno su neke Džanoviceve stavove kritikovali rumunski naučnik M. Dolgu i jugoslovenski predstavnik, naročito onaj deo gde on probleme svetskog mira skoro isključivo posmatra kroz dvostransko dogovaranje između SAD i SSSR.

Brazilski naučnik K. Mendes je, u svom koreferatu *»Razvoj i vojni rashodi«*, takođe osporio nekoliko postavki M. Džanovica, pre svega one koje se odnose na Latinsku Ameriku. On je, pri tome, pošao od suprotnosti između centra (industrijski razvijenih) i periferije (nerazvijenih) zemalja, tvrdeći da: (a) sporazumevanje među velesilama ne vodi ka smanjenju vojnih rashoda u zemljama u razvoju i da (b) ne postoji vidljiva veza između vojnih rashoda i intenziv-

nosti društvenih sukoba u zemljama u razvoju. U Latinskoj Americi, kaže autor, oružane snage nisu nastale kako bi zadovoljile potrebe tih država za narodnom odbranom već kao značajni dodatak klasnim društvenim sistemima koji služe njihovom održavanju. U društvenim sistemima u kojima je vodeću ulogu imala i ponegdje još ima veleposednička oligarhija državna birokratija (sa vojnom birokracijom kao njenim delom) dobija posebnu ulogu amortizera i sigurnosnog ventila. Tamo OS predstavlja odušak za pripadnike građanskih i sitnograđanskih slojeva koje su pritiskali veleposednička aristokracija (unutra) i strani kapital (spolja). Pod određenim uslovima vojna birokratija zauzima vodeće mesto u tom klasnom sistemu. Gledano iz tog ugla, kaže K. Mendes, pogrešno je linearno upoređivati OS u »centru« sa OS na »periferiji«, jer u potonjim prevlađuje unutrašnja (rekli bismo »policijska«) funkcija. Stoga u zemljama u razvoju nema povezanosti između smanjenja međunarodne zategnutosti, kontrole naoružanja i ubrzanijeg ekonomskog razvoja. U strukturi vojnih budžeta u Latinskoj Americi rashodi za naoružanje i opremu predstavljaju neznatni deo jer je održavanje društvene klijentele (uglavnom putem ličnih primanja pripadnika OS) značajnije za održavanje postojećih političkih sistema.

Stoga je usmeravanje znatnog dela sredstava iz vojnih budžeta u produktivne svrhe moguće jedino *nakon* bitne promene u društvenom sistemu. Dugoročno gledano (od 1945. naovamo) udeo vojnih rashoda u ukupnom društvenom proizvodu Latinske Amerike se postupno smanjuje. Kratkotrajna povećanja tog udela su zabeležena oko 1955, 1962. i 1965. godine, ali ti skokovi nemaju veze sa procesima na svetskom nivou već se objašnjavaju borbom za ugled između vojnički najjačih latinoameričkih država i borbom za uticaj (i budžetska sredstva) između vidova unutar OS.

U pogledu prvog i drugog u Latinskoj Americi postoje nepisana pravila igre. Nabavke nove skupe vojne opreme za samo jednog aktera stavlja dosta brzo u pokret veći deo sistema. Mendes je potkrepio svoje stavove statističkim podacima o OS Brazila, razmatrajući dve najvažnije stavke u budžetima tri vida — lična primanja, opremu i gradnju. Iz podataka koje je naveo pada u oči razlika između dva tradicionalna (KoV i RM) i novijeg vida (RV). Uvođenje RV je unelo novi elemenat u opšti odnos između troškova za lične dohotke i opremu OS. Jedno od nepisanih pravila igre unutar brazilskih OS je bilo da su ukupni budžet RM i RV zajedno približno jednaki budžetu KoV. Civilni režimi su pokušali da iskoriste takmičenje između rodova za pare i ugled kako bi smanjili politički uticaj OS. Strategija civilnih vlada, a najizrazitije »populista« (Kvadora i Gulara),

bila je da stvore spregu sa vrhovima RV i RM protiv vrhova KoV, što se ogledalo i u relativnom opadanju udela sredstava koja je KoV u periodu 1960-61. dobivao iz federalnog budžeta. Međutim, naredne 1964. godine došlo je do vojnog udara u kome su glavnu ulogu odigrali politički veoma konzervativni vrhovi KoV, pa je u godinama koje su sledile vojni režim uspostavio budžetski odnos u kome su rashodi za RM i RV približno jednaki KoV-u.

Međunarodno udruženje sociologa na području vojne sociologije (sociologije vojništva) u Torontu se, dakle, bavilo širokom lepezom problema vezanim za društveno mesto i ulogu vojnih činilaca u današnjem svetu. Komitet je odlučio da se sledeći susret održi 1976. kraj Kopenhagena.

*

Na ovom skupu bilo je interesantnih izlaganja, različitih prilaza problemima, stavova bez argumenata itd, Redakcija je smatrala da će informacija o ovim pitanjima biti korisna za naše čitaoce, pa se nismo upustili u polemiku.